

*Мельничук Т. Ф.
Національний університет біоресурсів
природокористування України*

ГАРМОНІЯ ЯК ІДЕАЛ ВИХОВАННЯ ДОБИ АНТИЧНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

В статті здійснено філософсько-естетичний аналіз античної інтерпретації поняття “гармонія”. Доводиться, що зміст даного терміну формується в контексті космоцентричної настанови античності, де на засадах єдності мікро- і макрокосмосу постулюється необхідність естетичного виховання античного громадянина. Останнє забезпечує гармонійне поєднання здатностей вільнонародженої людини в умовах інваріантностей соціальних ролей античного соціуму.

Ключові слова: гармонія, античний, громадянин, естетичне виховання

Аналіз досліджень і публікацій. Виховання гармонійно розвинутої людини було і є завданням педагогіки, предметом рефлексії філософії на всіх етапах розвитку людства. Ця ідея, що започаткована в Античності, вже була розроблена класиками цієї доби (Гераклітом, Піфагором, Платоном), стала центром дослідницької уваги західних (Б. Ван дер Варден, Дж. Діллон) і вітчизняних теоретиків (О. Лосєв, М. Мамардашвілі, В. Шестаков, О. Зоріна). Дане дослідження має за мету аргументувати значення античної демократії як ціннісного джерела формування естетичного виховання Давньої Греції та Риму в гармонії громадянських чеснот, що репрезентовані в античній філософії та естетиці.

Основна частина. В Античності феномен громадянських відносин обумовлений змістом давньогрецького полісу, де поняття “людина” прирівнюється до “громадянина”. Цей феномен пояснює О. Шпенглер: “Остаточний занепад античного полісу відбувається у даруванні Каракаллою (212 р.) римського громадянства всім провінціалам. Цим було знищене античне статуїоподібне поняття громадянина” [4, 472]. Виявлення ознаки “статуїоподібності” громадянина дуже важливе для розуміння ієрархії цінностей Давньої Греції. Оскільки лише в контексті цієї ієрархії стає зрозумілим естетичне навантаження античного громадянства, яке зазвичай дослідники гублять в контексті моральних та політичних орієнтацій. Між тим саме естетична характеристика найбільш очевидно демонструє зміст соціальної саморепрезентації античної доби, “дух епохи”. Дослідженню цілісності сприйняття світу як гармонійно побудованого космосу присвячена велика кількість робіт як західних дослідників (Вінкельман, Лессінг, Гегель), так і вітчизняних (Асмус, Кіссіді, Тихолаз). Саме ця особливість античного світогляду дозволила російському філософу О. Лосєву розпочати назви своїх творів про Античність зі слова “естетика”. Проте, дана загально визнана дослідницька стратегія, поширена у філософських розробках цієї доби, не була спроектована на тему ціннісних орієнтацій античної демократії і громадянства.

Громадянами могли бути не всі мешканці полісу, а лише люди, які мали певний статус, відповідали певному образу людини. Тому говорити про існування громадянського суспільства в новоевропейському розумінні цього поняття неможливо.

Зародки ж засад демократії й громадянського суспільства маємо шукати в цивілізаціях Заходу (античній – за Гегелем, античного способу виробництва – за Марксом), в якому, на противагу Сходу, людина не була протиставлена владі чи державі і можливості її духовної і матеріальної самореалізації поєднувались. За характеристикою, яку дав античності Гегель, це – демократичний або аристократичний устрій, коли вільні лише окремі люди, а більшість цього блага позбавлена (не громадяни полісу і раби). Свобода визнається вже не за одним (як на Сході), а за декількома (в аристократіях) та багатьма (у демократіях) чинниками.

Саме в Античній Греції, “де замість простого союзу сусідніх племен відбулося поєднання в єдиний народ” [Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. – М. : Издательство политической литературы, 1982. – 238 с., с. 124], бурхливий розвиток самосвідомості призвів до появи феномену вільного громадянина – прообразу приватного власника буржуазних суспільств Нового часу, який ще був власником античного типу і разом з іншими такими ж само власниками складав античне полісне громадянське суспільство. Але йдеться про суспільство не в новоевропейському його вигляді, тому що можливий був зворотній розвиток подій у бік тиранії чи насильства з ущемленням власницьких прав і інтересів, але це вже було суспільство, в якому соціальні відносини між громадянами розгорталися горизонтально, через обрання органів управління, народних зборів з представників громадян, рівних за своїм статусом. Ці органи державної влади були підпорядковані інтересам його членів (чи інтересам власності). Тобто, простежується часткова похідність держави від громадянського суспільства, що забезпечувалася самостійністю індивіда як власника. “Греки перші замислились: що є право, яке змушує нас терпіти, страждати й водночас дає нам благо, і визначили сутність права з внутрішньої сутності людини, з розуму” [5, с. 62]. Проблема блага, а також її зв’язок з природою громадянства, безумовно мали естетичну проекцію, зважаючи на загально естетичну орієнтацію античної доби.

Первісні поселення міського типу зростали на ґрунті родових відносин, тоді як у містах кровні об’єднання витіснялися територіальними. Тому відновлення єдності таких спільнот потребувало додаткових зусиль. В Демокріта зустрічається одна з перших спроб розгледіти виникнення і становлення людини, людського роду і суспільства як частин природного процесу світового розвитку. В ході історії люди поступово під впливом потреб, наслідуючи природі і тваринам і спираючись на свій власний досвід придбали всі свої основні знання і уміння, необхідні для суспільного життя. Принцип наслідування, який є засадничим для античної естетики, вписується у Демокріта в історичний контекст. Таким чином, людське суспільство з’являється лише після довгої еволюції як результат історичних трансформацій початкового природного достатку.

У цьому сенсі суспільство, поліс, законодавство створені штучно (а все, що є штучним є результатом техне, мистецтвом), а не дані за природою. Уявлення Демокріта про штучність створення суспільства грецького міста-поліса відображало порушення родових зв’язків, що були серцем давнього світу Проте само їх

походження є природньо-необхідним, а не випадковим процесом. У природі держави, за Демокритом, міститься спільне благо і справедливість. Синкретизм первісно недиференційованої діяльності, ще не передбачає наявності ієрархії цінностей, а, відповідно, благо являє собою єдність істини, добра і краси. Інтереси держави над усе і турботи громадян мають бути спрямовані до його кращого устрою і управління. Для збереження державної єдності потрібне єднання громадян, їх взаємодопомога, взаємозахист і братерство. Заклик до братерства громадян є умовою самозбереження міської спільноти, що вже виросла за межі дійсно кровних об'єднань. Відповідно, виховання античного громадянина вже потребує додаткових зусиль, оскільки традиції виховання первісних кровноспоріднених об'єднань вже не спрацьовують в умовах давньогрецької або давньоримської демократії.

Виховання, навчання необхідне, оскільки людина живе в місті – полісі (греч.) або цивітас (міська община в Древньому Римі). Поки людина жила в селі, їй вистачало родинного виховання або тих знань, які передаються повсякденним спілкуванням. А ось життя в полісі, в цивітасі (цивілізації) складніше організованіше. Тут вже необхідна спеціальна система навчання: школа, хоча ще освіта не стає інститутом, соціальним інститутом. Таким чином, “культура”, “цивілізація” – це те, що відрізняє людину освічену, виховану від неосвіченої, ненавченої. А у той час ця відзнака торкалася раніше всього городянина в його “схожості” на жителя села.

Термін “культура” греки не застосовували. У них був в чомусь схожий термін – пайдея (від слова панс – дитя). Можна б було його перекласти як наука, мистецтво “виховання дітей”. Це процес підготовки громадян для повноправного життя в античному полісі – місті-державі. Грецький термін “пайдейя” безпосереднє означає як виховання, так і в ширшому сенсі – освіту, навчання. У цьому слові підкреслюється зв'язок освіти з вихованням, а також ідея спорідненості виховання з навчанням, опануванням навичок, вмінь. Античний громадянин не міг бути абстрактним індивідом. Він мав органічно, гармонійно поєднувати навички воїна з інтелектуальними практиками. Злагожденість здатностей вихованої людини ґрунтувалася на гармонії соціального космосу.

Про це пише в своїй книзі “Походження старогрецької думки” Ж.-П. Вернан – відомий фахівець в області порівняльного аналізу давніх релігій і в області історії культури Древньої Греції. “Становлення поліса значить не лише ряд економічних і політичних перетворень, але включає також наступні чинники: зміна образу мислення, відкриття іншого інтелектуального горизонту, вироблення нового соціального простору з центром на міському майдані” [1, с. 224].

Вказані соціальні зміни і пов'язані з ними метаморфози в стилі мислення є для нас відправним пунктом в дослідженні теми гармонії в ученнях древніх грецьких філософів, людей, які, підносячись над повсякденністю, вибудовують власну картину світу і намагаються вписати в неї навколишню дійсність. Можна сміливо стверджувати, що і на етапі сьогодення ідея гармонії, започаткована античною цивілізацією, відіграє важливу роль. У Древній Греції у процес формування полісної системи був тривалим, соціальні і економічні відносини не були стійкими і

спокійними. У міркуваннях філософів, які почали здійснювати рефлексію на тему гармонії, говорилося про те, як можливий лад, пропонувалися варіанти гармонійного пристрою Всесвіту. Ці варіанти проектувалися на земне життя, говорилося про єдиний закон, відповідно до якого все і влаштовано. Отже, гармонія виявляла собою лад в складному, диференційованому об'єднанні, а не в первинній єдності соціуму, де ще нічого не можна розрізнити.

Оскільки новий тип суспільних зв'язків був заснований на симетрії і взаємності стосунків, то він і отримав віддзеркалення в свідомості у вигляді думок про гармонію. Але наскільки близькі значення слів “симетрія” і “гармонія”? Що є гармонія? Такі питання неминуче виникають при першому ж наближенні до нашої теми. Слово “гармонія” зустрічається в самих різних аспектах, починаючи з музичного, закінчуючи етичним. У зв'язку з цим природним виглядає бажання систематично викласти можливі варіанти уявлень про гармонію.

Термін “гармонія” зустрічається в текстах “Іліади” і “Одисея” Гомера, створених на основі віддань кріто-мікенської епохи. Інших текстів з аїттоні до часу появи перших філософських учень в Древній Греції не відомий, якщо не вважати імені Гармонія, тобто імені дочки Ареса і Афродіти, що зустрічається в списку богів.

На думку А. Ф. Лосева, термін “гармонія” уживається Гомером в двох різних сенсах: “В “Іліаді” сказано, що Гектор хоче, щоб боги були охоронцями його угоди з Ахіллом (episkopoi harmoniaēn). Harmoniē тут “згода”, “згода”, “мирне спів мешкання” “договір”. У “Одисеї” говориться про те, що будуючи кораблі, Одисей збиває дошки “цвяхами і скобами” (harmoniaēsi – перекладами)... “Гармонія” для Гомера або договір між людьми (саме між героями), або скріплення для дошок на зразок цвяхів або брусів. Але зустрічається дієслово harmonizo: панцир “підходив” Парісу, був йому якраз, зброя “приходилась” Гектору “впору”. Дієслово, як ми бачимо цілком відповідає за своїм значенням іменнику”.

Гармонійність того чи іншого об'єкту виступає не просто як його організованість, що протистоїть хаосу, але мислиться в якості фондової, глибокої іманентної об'єкту закономірністю, проявом якої і виступає феномен гармонії. В цьому зв'язку в античній філософії гармонія трактувалася як світовий, космічний закон – усе відбувається за необхідністю і згідно з гармонією. Разом з тим космічний лад світу в натурфілософських концепціях античності не сприймався як статично стабільний, а навпаки як діалектично суперечливий процес: “ворожнеча – звичайний лад речей” [Геракліт // Фрагменти ранніх грецьких філософів. – М., 1989. – с. 201] – писав Геракліт. Отже, у “темного” мудреця можна вже побачити філософську інтерпретацію гармонії.

Центром вчення Піфагора також було поняття “гармонія”, нав'язане культом Аполлона, бога мистецтв, світла і відповідності. Він вважає гармонію одним з основних джерел того, що існує. Не випадково тому музика була в очах Піфагора кращою безсловесною проповіддю. Музикальні лади зростають на засідках гармонійного ладу. Він стверджував, що вона володіє здатністю піднімати душу по ступенях сходження і відкривати вищу гармонію, приховану від поглядів неуків.

Отже, гармонія стає наявною лише для тих, хто отримав відповідне навчання. Піфагор учив своїх послідовників слухати “гармонію сфер”, вселенське звучання космічних буд.

Фундатор легендарної школи вважав, що музика багато в чому допомагає здоров'ю, якщо користуватися нею відповідно до властивостей ладів. Бо він мав звичай застосовувати подібний вид очищення (душі) не як другорядний. Саме цей вид очищення він назвав музикальним зціленням.

Навесні він практикував таке виконання пісень: садив посередині кого-небудь, хто грає на лірі, а довкола сідали майстерні в співі. І поки той грав, останні співали які-небудь пісні, завдяки яким, за їх переконанням, можна було проникнутися радістю, гармонією і ритмом. Компенсаторне значення музикальних практик є вихідною позицією естетики Піфагора.

Самі ж його учні використовували музику як лікувальний засіб і в інший час. Одні мелодії були проти того, що породжує пригноблений стан душі, проти смутку і терзань. Інші – проти злісних і гнівних поривів і проти будь-яких пристрастей розгніваної душі. Був винайдений ними ще один рід музичних творів – проти потягів. Для зцілення душі виконувалися і танці під акомпанемент ліри.

Але не лише музика служить путівником до таємниць єдиного живого всесвіту. Один піфагорієць говорив, що є “божественне знання”, що залучає людину до загальної гармонії, яка іманентно, внутрішньо “притаманна речам”. Гармонія чисел тлумачиться як принцип світобудови. Піфагор “...вважав початками числа і числові пропорції (symmetriai), які він називає “гармоніями”, а елементами поєднання обидва цих початків, так звані геометричні елементи” [2, с. 136].

Геометричні форми і числа як такі належать гармонійні сутності природи. Вони більше всіх людських ієрогліфів відчужені від чуттєвих образів. Відкриття цього особливого світу, зроблене Піфагором, згодом стало підставою платонізму.

Піфагор екстраполював принцип гармонії на людину. Він відкрив, що людський дух причетний цим законам і в самому собі переживає красу і гармонію. Привести в гармонію різні душевні відправлення досягти належної рівноваги між тілесною і душевною стороною людської істоти - таке завдання піфагорійського виховання.

Афінські мислителі вперше в історії людської культури висунули ідею гармонійно розвиненої особи, як мети розвитку культури. В межах давньосхідних цивілізацій людина культивувала такі здібності, які дозволяли їй здійснювати якийсь, за звичай, один, вид діяльності: бути або воїном (правителем), або жерцем, священнослужителем, або землеробом, або ремісником. В результаті складається система каст (варн), або станів. Афіняни порушили цей принцип. Вони вважали, що громадянин міста Афіни має бути:

1. Досконалим воїном, захисником свого міста-держави. Для цього з дитинства хлопчики відвідували гімнастичні зали, іподроми, де опановували військові мистецтва.

2. Військова праця, вважали афіняни лише засіб для занять, які лише і гідні громадянина, а це заняття політикою. Для цього громадяни повинні знати закони поліса, уміти добре, красиво говорити – бути ораторами, володіти навиками

державного і міського управління.

3. Але і військові уміння і заняття політикою не роблять людини досконалим. Оскільки досконалість і в природі, і в суспільстві пов'язано з прекрасним, тому опанування прекрасного, здійснення досконалих вчинків додає вихованню людини повноту і закінченість. Тому естетичний розвиток громадянина – третя складова його культури.

Висновок

Таким чином, естетичне виховання було не лише однією з трьох складових античної освіти взагалі, а її підґрунтям, сутнісною ознакою. В античному світі було підірвано первісний синкретизм людської діяльності взагалі. Проте ця розірваність не дійшла до рівня автономізації, інституалізації форм культури. Тому міра розриву суспільної єдності античного світу, по відношенню до новоевропейської культури, не є принциповою. Для відновлення єдності достатньо гармонізації елементів. Тому поняття “гармонія” в давньогрецької філософії межує з поняттям “боротьба”, “війна” (Геракліт).

Система античного виховання передбачає розуміння гармонії як організуючого принципу освіти, що упорядковує. Гармонія ґрунтується на засідках космоцентризму. Будь-яка вільнонароджена людина греко-римського миру, а саме такими і були по вихованню і освіті античні громадяни з дитинства, була залучений в круг античних мистецтв. Її освіта в школі починалася із заучування уривків з Гомера і Гесиода. Музика, поезія, риторика, трагедії і комедії античних авторів, видовища цирку і представлення мимів протягом всього життя супроводжували громадянина; предмети прикладного мистецтва а також скульптура, живопис, архітектура оточували його повсюдно.

У вимірі виховання гармонія (від грецького *harmonia* – зв'язаність і домірність частин) виступає однією з базових установок античної культури. Вона орієнтує на осмислення світобудови (як в цілому, так і його фрагментів) і людини з позиції врахування їх глибинної внутрішньої упорядкованості. Здатності людини античного громадянина вже були не проектуванням недиференційованої діяльності людини родового суспільства, а гармонією різних талантів (політичним, військовим, естетичним). Найважливішим аспектом гармонії є її співвіднесеність лише з диференційованим, неомогенним об'єктом, що включає в себе різнорідні чи навіть протилежні складові. Естетична природа гармонії врівноважувала різні складові людини, полісу, космосу, доводила їх єдність до соціальної репрезентації, самозначущості, відновлювала єдність мікро- і макрокосмосу.

Література:

1. Вернан Ж.-П. “Происхождение древнегреческой мысли” / Жан-Пьер Вернан. — М. : “Научный Дом”, 1988. — 652 с.
2. Лебедев В. М. “Пифагорійська школа, думки філософів” / Віктор Михайлович Лебедев. — Л. : “ВНТЛ-Класика”, 1987. — 485 с.
3. Фрагменты ранних греческих философов. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики / ред. Рожанский И. Д. Часть 1. — М. : Наука, 1989. — 576 с. — (Памятники философской

мысли).

4. Шпенглер О. Закат Европы / Шпенглер О. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 640 с.
5. Юркевич П. Д. Історія філософії права (давньої) // Юркевич П. З рукописної спадщини / Упорядкує., пер. укр. і комент. М. Ткачук. — К.: Видавничий дім “КМ Academia”, Університетське видавництво “Пульсари”, 1999. — 332 с.

Annotation

Melnychuk T. F. Harmony as ideal of education of ancient society: there is philosophical-aesthetical analysis. In the article it is carried philosophical-aesthetical analysis of ancient interpretation of concept “harmony”. Author has proved that this term was formed in the context of cosmocentrical consciousness of ancient human, in which there are principles of unity microcosm and macrocosm. Therefore necessity of aesthetical education of ancient citizen was determinate of political life of ancient society. It provides harmonious combination of abilities of a free man in the conditions of diversity of social roles of ancient society.

Keywords: *harmony, ancient, citizen, aesthetical education*

*Назаренко М. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ФУТУРОШОК ЯК АПОКАЛІПТИЧНЕ ПЕРЕДЧУТТЯ МАЙБУТНЬОГО

Стаття присвячена аналізу проблем науки XXI століття – футурології. Особливу увагу звернено на характеристику такого явища як “футурошок”, вперше застосований та охарактеризований американським філософом Елвіном Тофлером. Розглядаються останні дослідження з даної проблематики, зокрема відомого трансгуманіста Елізера Юдковскі.

Ключові слова: *футурологія, футурошок, зміна, адхократія, рівень шоку*

Вступ. Прогнозування історії набуває все більшої популярності, інтенсивності та залучає до своїх проектів найкращі наукові здобутки сьогодення. Рівень історичних прогнозів наближається до справжніх соціокультурних стратегій розвитку суспільства, футуристичних проектів з метою корегування майбутнього, збереження контролю над ним та над темпом змін, що відбуваються внаслідок науково-технічного прогресу.

В межах історичного прогнозування можна виділити цілі жанри, які знаходять своє відображення не тільки в науці, але й в мистецтві (зокрема, художньому та літературі) такі як: утопія, есхатологія та футурологія. Хоча такий дослідник як Іван Болдирів в своїй статті “Эрнст Блох об утопии и утопическом” стверджує, що утопія за Блохом є іманентною світу, необхідною для будь-якого творчого акту, тобто є певним суспільним архетипом, виражаючись юнгівською мовою, прагненням людини до досконалого співжиття у суспільстві: “Блох наполягає на тому, що в науковому пізнанні, у релігійній практиці, в художній творчості нас супроводжує утопічне мислення як реалізація прихованих можливостей світу, актуалізація чогось реально присутнього, але *ще не проявленого*” [1, с. 85]. Незважаючи на це, на сьогоднішній день цей жанр історичного прогнозування (фантазування) є вичерпаним, залишивши